

Tge piazza e funcziun ha il rumantsch en vischnancas rumantschas e bilinguas? : In'analisa sociolinguistica da fusiuns communalas al cunfin linguistic rumantsch-tudestg

Autor(en): **Etter, Barbla**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **131 (2018)**

PDF erstellt am: **22.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-787352>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Tge plazza e funcziun ha il rumantsch en vischnancas rumantschas e bilinguas?

In'analisa sociolinguistica da fusiuns communalas al cunfin linguistic rumantsch-tudestg

Barbla Etter

1. Introducziun

Dapi l'onn 2000 fusiuneschan en il chantun Grischun adina dapli vischnancas; l'onn 2000 aveva il chantun anc 212 vischnancas, l'onn 2018 ha el mo pli 108 vischnancas. Il squitsch da fusiunar è ferm, il chantun promova fusiuns grondas financialmain. Plinavant na funcziuneschan vischnancas pitschnas betg pli a moda autonoma ed ellas na vegnan betg d'accumplir sulettas lur incumbensas. La mancanza da persunas che sa mettan a disposiziun per l'executiva da vischnancas è in'ulteriura raschun che fa daventar ina fusiun communalas per bleras vischnancas bunamain l'unica soluziun per solver ses problems.

Al cunfin linguistic tudestg-rumantsch dal Grischun vegni uschia er a fusiuns tranter vischnancas cun differentas linguas uffizialas. Questas fusiuns paran da spustar il cunfin linguistic ch'era vegnì fixà a moda clera pir l'onn 2008 cun l'entrada en vigur da la Lescha da linguas dal chantun Grischun (LLing). Quella lescha definescha cun statisticas da pledaders, tge vischnancas ch'appartegnan a tge regiun linguistica.

Sche vischnancas fusiuneschan sur il cunfin linguistic ora, ston vegnir scleridas diversas dumondas, p. ex. las suandantas, che vegnan tractadas en quest artitgel:

- 1 En tge muments e situaziuns vegn la lingua en il focus durant il process da fusiun e tge auters facturs decidan davart il pro e contra ina fusiun?
- 2 Co vegn il cunfin linguistic definì e tge capita cun el, sche vischnancas cun differentas linguas uffizialas fusiuneschan?
- 3 Tge rolla, tge funcziun e tge plazza ha il rumantsch en ina vischnanca fusiunada cun duas linguas uffizialas?

Quest artitgel preschenta ina part dals resultats dad in doctorat sociolinguistic realisà a l'Universitad da Friburg durant ils onns 2011 fin 2016. En il center da l'analisa stat la fusiun dad Ilanz/Glion ch'era l'emprima fusiun da vischnancas cun differentas linguas uffizialas ed era la fusiun la pli gronda fin ussa realisada en il chantun Grischun.

2. Teoria e metoda

Questa lavur sa basa sin la sociolinguistica (critica) che s'occupa tranter auter da la relaziun tranter lingua e pussanza (Heller 2002). En retschertgas sociolinguisticas vegnan linguas adina analisadas en lur context e quest context influenzescha la pratica da linguas, ma era las linguas sezzas. Sin in martgà linguistic survegnan linguas valurs e quellas vegnan transfurmadadas dad in chapital simbolic en in chapital economic (Bourdieu 1977). La sociolinguistica observa ozendi che linguas pitschnas u minoritaras vegnan commodifitgadas da lur pledaders (Heller 2010). Quai vul dir ch'els emprovan da far profit grazia a lur linguas p.ex. en il turissem u per survegnir plazzas che dumondan cumpetenzas en lur lingua. Pledaders da linguas pitschnas na pon ozendi betg survivor mo duvond lur lingua, els èn sfurzads dad esser bi- u plurilings. Els èn d'ina vart superbis dad appartegnair ad ina minoritad linguistica e dovran da l'autra vart lur cumpetenzas da linguas differentas per survivor en in martgà che daventa adina pli global (Duchêne und Heller 2012). Lur lingua pitschna survegn en tschertas situaziuns e domenas ina plivalur, per exempel sco segn d'autenticitad en in martgà turistic (Pietikäinen 2013) u sco porta d'access a plazzas, per las qualas cumpetenzas en la lingua locala èn dumandadas.

Ils resultats preschentads qua sa basan sin in studi etnografic che tschiffa las debattas ed ils svilups dad ina fusiun communal en ses context social ed economic uschè detagliadamain sco pussaivel. Perquai èn vegnidas collecziunadas las suandantas datas:

- Intervistas cun persunas engaschadas en la politica locala, regiunala e chantunala, experts da fusiuns e la populaziun. Questas intervistas èn vegnidas transcrittadas ed anonimisadas.
- Observaziuns da sesidas ed occurrenzas politicas, las qualas èn vegnidas documentadas cun notizias d'observaziun.
- Documents producids da las vischnancas politicas e las cumissiuns da fusiun: protocols da sesidas, preschentaziuns, brochuras, rapports etc.
- Basas giuridicas per la politica da linguas e per l'organisaziun da vischnancas: Constituziun da la Confederaziun e dal Chantun, Lescha ed ordinaziun da linguas dal chantun Grischun, Lescha da vischnancas dal chantun Grischun.
- Rapports da las gasettas grischunas tudestgas e rumantschas e da Radiotelevisiun Svizra Rumantscha davart fusiuns.
- Material da reclama per purschidas turisticas en la regiun e las vischnancas.
- Questionari stgaffi da la direcziun da project da la fusiun Ilanz/Glion repartì a tut las chasadas pertutgadas da la fusiun.

Las datas èn silsuenter vegnidas analisadas cun agid da l'analisa etnografica e cun l'analisa da discurs. Questa cumbinaziun permetta da surmuntar la dicotomia tranter in'analisa micro ed in'analisa macro. L'analisa da discurs analysescha detagliadamain e fitg sistematicamain ils discurs, e l'analisa etnografica include era las cundiziuns da la producziun e recepziun dals discurs (Gobo 2008; Cameron 2003) ed avra uschia la perspectiva stretga da l'analisa da discurs.

3. La fusiun dad Ilanz/Glion

La fin dal 2009 e l'entschatta dal 2010 decidan 14 vischnancas dal conturn da Glion dad evaluar ina fusiun comunabla¹. Durant ils onns che suondan vegnan elavuradas en bleras sesidas d'ina cumissiun operativa e d'ina cumissiun strategica las modalitads dad ina tala fusiun e quellas vegnan alura fixadas en in contract da fusiun. Il november 2012 decidan 13 vischnancas da fusiunar, mo Schluein na sa participescha betg a la fusiun. Il squitsch da stuair fusiunar n'è a Schluein betg uschè grond, gia che la vischnanca stat finanzialmain bain, ha in pè da taglia acceptabel ed avunda glied che s'engascha en suprastanza.

La fusiun da la nova vischnanca cun il num Ilanz/Glion entra en vigur il prim da schaner 2014, suenter ch'ina suprastanza transitorica ha elavurà l'onn 2013 il fundament giuridic da la nova vischnanca, sco p.ex. la Constituziun, ed ha er organisà las emprimas tschernas per la suprastanza communal. Sper la suprastanza ha la nova vischnanca in parlament cun 25 represchentants da las veglias fracziuns; la fracziun dal center ha diesch sezs, las fracziuns pli grondas dus sezs e las pitschnas mintgamai in sez². En suprastanza communal hai tschintg suprastants ed il president è engaschè en in pensum cumplain tar la vischnanca.

Gia che questa lavur analysescha surtut la politica e la pratica da linguas, dain nus qua in'egliada a la repartiziun da las duas cuminanzas linguisticas en la nova vischnanca.

	Meglra lingua	Lingua discurreida
Tudestg	44% (2'119)	
Rumantsch	47% (2'263)	66.5% (3'202)
Autras linguas	9% (433)	
Abitants total	100% (4'815)	

Grafica 1: Survista da la repartiziun da las linguas en la nova vischnanca Ilanz/Glion tenor la dumbraziun dal pievel da l'onn 2000.

- 1 Quai èn las suandantas vischnancas: Castrisch, Duin, Glion, Ladir, Luven, Pigniu, Pitasch, Schluein, Schnaus, Sevegin, Siat, Riein, Ruschein e Rueun.
- 2 Questa represchentaziun da las fracziuns vala per las emprimas duas periodas da legislatura. Dus sezs han las fracziuns da Castrisch, Rueun e Ruschein.

Che la nova vischnanca ha circa tuttina bleras personas che inditgan il tudestg ed il rumantsch sco lingua dumagnada il meglier, procura ch' il tema lingua daventia gia a partir da l'entschatta in punct che vegn adina puspè en il focus da las debattas davart la fusiun.

I sa mussa era che statisticas davart pledaders vegnan instrumentalizadas dals differents acturs per lur interess e silsunter interpretadas a moda differenta. L'appartegnientscha ad ina grupp linguistica suonda per gronda part anc adina a l'ideal dad in «native speaker». Ma gist per pledaders da linguas minoritaras n'è lur «lingua da cor» savens betg la lingua ch'els dumognan il meglier. Pervi da scolaziuns e lavur en ina lingua pli gronda e cun dapli prestige, han els savens gist uschè bunas u schizunt meglras cumpetenzas en questas linguas da prestige. Per ils Rumantschs è quai il tudestg che daventa lingua franca en bleras situaziuns dal mintgadi da lavur e furmaziun.

Curt avant ch' il project da fusiun dad Ilanz/Glion è vegnì lantschà, ha il chantun Grischun fixà suenter in lung cumbat dals Rumantschs, cunfins e territoris en la Lling. Il princip territorial e cun quel er ils cunfins linguistics vegnan definids en quella lescha. Perquai che la Lling è centrala per l'attribuziun da las vischnancas al territori linguistic ed ha uschia ina gronda muntada tar fusiuns communalas sur il cunfin linguistic ora, vulain nus l'emprim dar in sguard sin la genesa da questa lescha.

4. Il cunfin linguistic rumantsch – spustaments e cumbat per al fixar

Avant che la Lling è entrada en vigur, era il princip territorial, che protegia ina lingua en in tschert territori, ina lescha nunschritta. En il territori rumantsch ha quai manà en il zoavel tschientaner adina puspè a spustaments dal cunfin linguistic rumantsch. Diversas vischnancas rumantschas han midà uschia lur appartegnientscha dal territori rumantsch al territori tudestg. Quai è capità or da differents motivs; p. ex. pervi da l'elecziun d'in president da vischnanca tudestg che ha duvrà alura quella lingua sco lingua da communicaziun e d'administraziun, u pervi dad abitants da lingua tudestga che han pretendì infurmaziuns e radunanzas en lingua tudestga. La tscherna d'in scolast da lingua tudestga en ina scola rumantscha era en singuls lieus in ulteriur motiv per ina midada da la lingua da vischnanca.

Questa perdita da territori ensemen cun las statisticas da pledaders fatgas a maun da las dumbraziuns dal pievel en in ritmus da 10 onns, han alarmà pli e pli fitg ils Rumantschs ed els han pretendì ch' il princip territorial e la protecziun dal rumantsch vegnian finalmain fixads a moda concreta (Viletta 1978). Dal 1938 era il rumantsch bain vegnì reconuschì sco lingua naziunala, ma quest act aveva plitost in character simbolic (Coray

2004: 152–64) e nagin effect sin il status da la lingua. Dal 1947 pretendia la Lia Rumantscha (LR) perquai ina lescha per la protecziun da linguas (Arquint 1980: 247), ma senza success. Era la proposta per ina lescha da linguas da la LR da l'onn 1979 fa naufragi (Arquint 2014: 80).

Dal 1999 inoltrescha il cusseglier naziunal Bundi ina moziun che duai reveder l'artitgel da linguas en la Constituziun federala, uschia ch'il rumantsch periclità vegnia promovì. En la Constituziun revedida vegn il princip territorial fixà per l'emprima giada en la legislaziun. La responsabladad per mantegnair las regiuns linguisticas vegn però surdada als chantuns (art. 70 al. 2 da la Constituziun federala 1999). En la nova Constituziun dal chantun Grischun vegnan las linguas rumantsch, talian e tudestg alura fixadas sco «linguas chantunalas ed uffizialas equivalentas». Il rumantsch ed il talian duain vegnir mantegnids e promovids. Da determinar lur linguas uffizialas e da respectar la cumposiziun linguistica usitada e las minoritads linguisticas tradiziunalas vegn delegà a las vischnancas (art. 3 da la Constituziun dal chantun Grischun). En la Lescha da linguas dal chantun Grischun che entra en vigur dal 2008 vegn alura per l'emprima giada fixà concretamain, tge vischnancas che appartegnan a tge regiun linguistica. Il territori vegn definì sur statisticas da pledaders da la dumbraziun dal pievel da l'onn 2000. Categoriads sco pledaders rumantschs u talians vegnan tuts che inditgan quellas linguas tar almain ina dumonda da la dumbraziun davart il diever linguistic, pia betg mo quels che inditgan il rumantsch u talian sco lingua ch'els dumognan il meglier.

Art. 16

² Vischnancas cun ina part da commembras e da commembers d'ina cuminanza linguistica tradiziunala d'almain 40 pertschient valan sco vischnancas monolinguas. En questas vischnancas è la lingua tradiziunala la lingua communal uffiziala;

³ Vischnancas cun ina part da commembras e da commembers d'ina cuminanza linguistica tradiziunala d'almain 20 pertschient valan sco vischnancas plurilinguas. En questas vischnancas è la lingua tradiziunala ina da las linguas communalas uffizialas.

La lingua tudestga na vala betg sco lingua tradiziunala en la Lling, linguas tradiziunalas èn mo il talian ed il rumantsch. Quai vegn fixà en il messadi per la Lling. Là èn plinavant vegnidas fatgas diversas excepziuns per vischnancas rumantschas ch'èn vegnidas attribuidas al territori tudestg u pluriling e vischnancas plurilinguas ch'èn vegnidas attribuidas al territori tudestg, cumbain ch'ellas fissan stadas tenor ils dumbers da pledaders vischnancas rumantschas u plurilinguas. La raschun per questas excepziuns era tranter auter il dretg tras disa dal diever da la lingua uffi-

ziala. Glion è era stà in da quels cas d'ina vischnanca che dovra gia daditg tudestg sco lingua uffiziala e da scola, schebain che 51.4% dals abitants da Glion han inditgà l'onn 2000 da duvra regularmain il rumantsch. Schnaus è vegnì attribuì en il messadi al territori pluriling, perquai che Schnaus aveva tramess ses uffants a Glion en la scola (tudestga), cura che la scola locala ha stuì vegnir serrada l'onn 1979 pervi da mancanza da scolar.

5. Fusiuns communalas e spustaments dal cunfin linguistic

Suenter l'onn 2000 datti en il Grischun fitg bleras fusiuns da vischnancas, bain che l'autonomia da las vischnancas è fitg impurtanta en il chantun. Ma l'autonomia communal n'era en blers cas gia daditg betg pli fitg auta; vischnancas pitschnas han mo pudì accumplir lur incumbensas grazia a la collavuraziun cun autras vischnancas en corporaziuns communalas. Plinavant avevan bleras vischnancas fadia da chattar persunas prontas da surpigliar uffizis e las incumbensas en quels uffizis eran vegnidadas adina pli complexas e dumandavan cumpetenzas specificas che laics n'han per gronda part betg.

L'onn 2011 han la mesadad da las vischnancas dal chantun Grischun main che 400 abitants (Rühli 2012: 31). Il Cussegl grond constatescha ch'il chantun è surstructurà e che refurmas da tut ils levels statals sajan necessarias. Tar las refurmas da las vischnancas persequitescha il chantun ina strategia da «bottom up» – las vischnancas duain iniziar sezzas fusiuns cun lur vischnancas vischinas. Ma al medem mument dat el sustegn finanziel per fusiuns ed el reparta da nov ils raps da la gulivaziun da finanzas, uschia che vischnancas fitg pitschnas survegnan proporziunalmain al dumber d'abitants pli paucs raps.

Il squitsch da fusiunar s'augmenta pia adina pli fitg, cun la consequenza che era vischnancas cun differentas linguas uffizialas ponderechan fusiuns. Il cunfin linguistic tranter il rumantsch ed il tudestg sumeglia in zic-zac selvadi. Per crear vischnancas pli grondas datti fusiuns sur il cunfin linguistic tudestg-rumantsch en divers cas.³ I sa mussa però era ch'il chantun Grischun ha in conflict d'interess tranter il mantegniment e la promoziun da las linguas pitschnas e las refurmas da structura. Il Chantun definescha en sia Constituziun ed en la LLing la promoziun da linguas, ma questa è liada al territori ed als cunfins communalas. Las refurmas da structura tangheschan ils cunfins communalas ed uschia per part er il cunfin linguistic tranter il tudestg e rumantsch. Uschia pon re-

3 Era Alvra/Albula (2015), Obersaxen Mundaun (2016) e Surses (2016) daventan tras lur fusiuns vischnancas cun duas linguas uffizialas e dus territoris linguistics.

furmas da structura manar a cuntradiziuns cun la legislaziun davart las linguas.

En il cas da la fusiun Ilanz/Glion sa mussi, che Glion è gia daditg stà in center economic regional cun stretgas relaziuns cun las vischnancas dal conturn. Or da quella perspectiva politica, istorica ed economica para ina fusiun da la citad da lingua tudestga cun las vischnancas rumantschas dal conturn logica. Or da la perspectiva da la protecziun da linguas na paran fusiuns da vischnancas tudestgas cun vischnancas rumantschas betg raschunavlas.

L'analisa sociolinguistica dal process da fusiun dad Ilanz/Glion mussa che la lingua è mo in da differents aspects da la debatta e la decisiun per u cunter la fusiun. En tscherts muments daventa ella centrala, surtut sch'ina gruppa da Rumantschs engaschads cumbatta per dapli preschientscha u in meglier status da la lingua. Per il pli suonda la cunterargumentaziun da Rumantschs pli pragmatics e surtut da pledaders da lingua tudestga che mettan l'accent sin las finanzas e la professionalisaziun da la nova vischnanca. In bun purtret dals acturs e lur differents interess en la debatta da fusiun dat la suandanta passascha d'ina intervista:

i dat differentas gruppas . i dat ils romontschuns che gin ins sto far tut per mantener il romontsch .. nus vein ina lescha e tras quei stuess quella .. ils extremists gin schizun esser ina vischnaunca romontscha .. lu veinsa ils romontschs pragmatics la gronda part . che gi.. äh nus stuein far quei pass da fusiun .. e clar stueinsa mantener nos lungatgs aber [...] la gronda part dils tudestgs ch'ei er pragmatics gin gie quei ei clar ch'ins sto mantener quellas scolas romantschas e lu veinsa halt era ils extremists denter ils tudestgs quei ei quels che gin calar cun quei . cun quellas subvenziuns .. quei porta tut navut [...] clar la la majoriad ein quels pragmatichers [...] il lungatg ei mittel zum zweck (Intervista cun in cusseglader dal project dals 25-5-2012)

En questa passascha sa mussi bain ch'i dat differents acturs en la debatta da fusiun e che quels han differentas tenutas visavi aspects linguistics ed auters aspects da la fusiun. La gronda part dals pledaders da lingua tudestga ed era rumantscha ha ina vista pragmatica sin aspects linguistics en il process da fusiun. Per els è la lingua «Mittel zum Zweck», quai vul dir che la lingua vegn duvrada surtut sco med da communicaziun e main sco med d'identitad e d'identificaziun. Els adattan lur diever linguistic tut tenor il context. Per il context politic vul quai era per ils Rumantschs dir ch'els dovran surtut il tudestg. En uniuns u er en las scolas sustegnan els però il diever dal rumantsch. Alura datti ils «Romontschuns» che s'engaschan per mantegnair u plitost reintrodur il rumantsch en tut las domenas da la vita, p. ex. era sco lingua (exclusiva) da l'administraziun e da la politica. Quels «Romontschuns» vegnan taxads per part era da pledaders da lingua

rumantscha sco «extremists». La gronda part da las pledadras e dals pledaders da lingua rumantscha ha ina tenuta blier pli moderada e pragmatica envers lur lingua. Surtut ils politicchers rumantschs engaschads en il process da la fusiun teman, che cun ina tenuta memia engaschada per il rumantsch, sa sviluppa ina resistenza cunter la fusiun da la populaziun da Glion. Per che la fusiun dad Ilanz/Glion possia vegnir realisada, dovri numnadamain il consentiment da la citad da Glion plus da diesch autras vischnancas. Sche Glion sco center refusass la fusiun, na pudess il project betg vegnir realisà.

Plinavant pledeschan era divers Rumantschs per in diever pragmatic dal rumantsch. In tal «diever pragmatic» han bleras vischnancas gia duvrà avant la fusiun, sco ch'el proxim chapitel mussa.

6. La rolla dal rumantsch en vischnancas rumantschas

6.1. La pratica avant la fusiun

Las datas rimnadas en connex cun la fusiun dad Ilanz/Glion dattan in bun purtret da la pratica da linguas en las veglias vischnancas rumantschas. Sche bain che quellas èn cun excepziun da Glion (tudestg) e Schnaus (pluriling) sin il palpì rumantschas, n'è la pratica en l'administraziun e la vita politica en la gronda part da las vischnancas rumantschas betg exclusivamain rumantscha.

En las intervistas cun ils presidents communalis sa mussi, che la mesadad da las vischnancas rumantschas che sa participeschan a la fusiun dad Ilanz/Glion dovra er il tudestg sco lingua administrativa e/u sco lingua per radunanzas. Sin la dumonda ad in president communal, en tge lingua ch'el fetschia la radunanza communal, respunda el:

°per tudestg°. quei ein era las renfatschas ch'i fan a mi atgnamein \ jeu sundel suenter .. suenter trent'onns igl emprem president [romontsch] [...] e pi era aunc il maurus . che discurreva (almein) romontsch \ (tratg si) schglioc eri leu il vitus ch'era tudestg e suenter eisi vegniu gie . dus treis ch'han adina discurreu tudestg \ . e lu hani giu purtau en quei . han entschiet a far las radunonzas sin tudestg (Intervista dals 2-10-2012, nums anonimisads)

Ses plets mussan, quant grev ch'igl è da turnar al rumantsch, sche ils antecessurs han introducì il tudestg. Surtut ils abitants da lingua tudestga èn disads da survegnir tut las infurmaziuns en lur lingua e sa dostan, sch'ina vischnanca vul turnar tar il rumantsch. Ma er en vischnancas che fan lur radunanza communal per rumantsch e dovran il rumantsch sco lingua d'administraziun, datti adina puspè reclamaziuns da residents da lingua tudestga che pretendan da survegnir infurmaziuns e formulars en lur lingua. La gronda part da las vischnancas aderescha a quests giavischs.

Sche abitants da lingua tudestga dumondan scleriments en radunanzas rumantschas, alura survegnan els quels per tudestg. Per in partenari d'intervista è quai ina dumonda da <hofliadad> da responder en tudestg:

nus essan uss er ina vischnaunca romontscha e vein . schon dapi in pèr onns . nus vein er glied che discuorra tudestg [...] lu fagein nus la radunonza . tut also sin romontsch [...] els vegnan er e nus fagein tschertas caussas per tudestg . in pèr capeschan in tec aber san buc dar resposta . e sche quels dumond=also leu essan aschi hoflis che nus schein ah quei has ti buc capiu \ nus schein ei per tudestg\ (Intervista cun in president d'ina vischnanca rumantscha dals 5-10-2012)

Auters motivs per duvrar la lingua tudestga en l'administraziun e la vita politica en vischnancas rumantschas èn l'elecziun dad in chanzlist da lingua tudestga u la malsegirtad da duvrar il rumantsch en contexts administrativ-giuridics. Tscherts presidents da lingua rumantscha admettan ch'els sa sentan malsegirs cun duvrar il rumantsch e ch'els sa sentan meglier, sch'els pon duvrar la lingua tudestga per preschentar fatschentas complexas davant la radunanza communal.

I sa mussa qua ina discrepanza: bleras vischnancas uffizialmain rumantschas na funcziunan en la pratica betg u mo per part en rumantsch. La Lling ch'è en vigur dapi il 2008 ha bain definì, tge vischnancas che appartegnan al territori rumantsch, ma la pratica linguistica en quellas vischnancas n'ha la lescha betg midà.

6.2. La fusiun sco tribuna per pretender dapli preschientscha per il rumantsch

Ina fusiun tranter vischnancas rumantschas e tudestgas daventa perquai per Rumantschs engaschads in lieu da cumbat per reconquistar territori rumantsch pers e surtut per cumbatter per dapli visibilitad e preschientscha per il rumantsch.

Durant las discussiuns da fusiun sa mussa che la Lling cuntegna ina largia concernent fusiuns da vischnancas tudestgas e rumantschas. Quest cas da fusiun n'è simplamain betg previs. L'artitgel 23 descriva mo, tge che capita tar ina fusiun da vischnancas rumantschas (u talianas) e vischnancas plurilinguas. Questa largia en la lescha, che vegn designada en la debatta davart la fusiun dad Ilanz/Glion da la Regenza sco vulida, procura per malsegirtads e cumbats, tar tge territori linguistic che la nova vischnanca duai appartegnair. Rumantschs engaschads argumenteschan ch'en quel cas stoppian ins prender en consideraziun la pertschientuala dals pledaders e cun bunamain 70% Rumantschs haja la nova vischnanca claramain dad esser ina vischnanca rumantscha (p. ex. Tschuor 2011).

Ina categorisaziun sco vischnanca da lingua rumantscha frunta però sin gronda resistenza dals germanofons ed era dad ina gronda part dals Rumantschs che mettan en il center da la decisiun per u cunter la fusiun divers auters facturs sco las finanzas, il pè da taglia e la professionalisaziun da l'administraziun.

In questiunari concepì da la HTW Cuir (Hochschule für Technik und Wirtschaft) per incumbensa da la direcziun da project, reparti a tut las chasadas la fin da l'onn 2011, emprova dad eruir tranter auter era la tenuta dals votants pertutgads davart la(s) lingua(s) uffiziala(s) da la nova vischnanca. Da vart dals abitants da lingua tudestga datti tschertas temas, che la citad da Glion vegnia romanisada. En in questiunari respunda in participant da l'enquista per tudestg: «Ilanz ist Hauptort und darf nicht romanisiert werden!» (questiunari nr. 85). Bain 85% dals abitants che respundan il questiunari sustegnan l'idea che la nova vischnanca introduceschia duas linguas uffizialas.

La largia en la LLing ha la consequenza ch'il cunfin linguistic vegn mantegnì sco el era e mo il cunfin politic sa sposta cun la fusiun. Quai munta che las veglias vischnancas rumantschas daventan fracziuns dal territori rumantsch e Glion resta territori tudestg. La nova vischnanca ha pia dus territoris da differentas linguas a l'intern dal cunfin politic. Cun questa soluziun pragmatica vegn stgaffida ina nova categoria da vischnancas ch'i na dat gnanc tenor la LLing chantunala; Ilanz/Glion n'è betg ina vischnanca plurilingua tenor la LLing, ma ina vischnanca cun duas linguas uffizialas e dus territoris linguistics. Quai munta per exempel ch'ils scolars da las fracziuns en territori rumantsch van vinavant en sco-las rumantschas.

7. Leschas da linguas sin il plaun communal

Durant la fasa da project da la fusiun Ilanz/Glion ha la dumonda davart las linguas uffizialas e da scola adina puspè mussà, ch'igl è impurtant da reglar meglier il status ed il diever da questas linguas. Schebain ch'ils Rumantschs èn en la maioritad en il territori da la nova vischnanca Ilanz/Glion, èn els en il chantun Grischun ed er en Svizra ina minoritad e lur lingua n'ha betg uschè in aut prestige sco il tudestg en la vita politica ed administrativa. Quest prestige bass dal rumantsch vegn surpiglià automaticamain er en vischnancas che han ina maioritad rumantscha, sco che quai è il cas tar Ilanz/Glion. Uschia vegn era qua savens discurrì dal rumantsch sco lingua minoritara, cumbain ch'el n'è betg minoritar tenor las datas statisticas.

Per garantir la preschientscha ed in diever adequat dal rumantsch, ha la vischnanca Ilanz/Glion publictà duas leschas da linguas communalas.

La «Lescha davart ils lungatgs ufficials dalla vischnaunca» definescha concret la repartiziun da las fracziun tenor regiuns linguisticas. Schnaus vegn era puspè attribuì al territori rumantsch, suenter ch'el messadi tar la Lling chantunala aveva categorisà Schnaus sco vischnanca plurilingua. Plinavant regla quella lescha communal, tge linguas che las autoritads communalas ston duvrar en l'administraziun a bucca e per lur publicaziuns.

Sco segunda lescha da linguas ha Ilanz/Glion decretà ina «Lescha davart la promoziun dil lungatg romontsch dalla vischnaunca». En set artitgels vegnan definidas mesiras per promover il rumantsch en vischnanca; per exempel definescha quella lescha che persunas cumpetentas en las duas linguas uffizialas da la vischnanca vegnan preferidas per plazzas en l'administraziun, sch'ellas han las medemas cumpetenzas sco in candidat che sa mo ina lingua. Plinavant duai la vischnanca era promover las enconuschientschas dal rumantsch da ses persunal. Era contribuziuns ad instituziuns ed a projects rumantschs vegnan definidas en questa lescha. Questas duas leschas dattan in bun status al rumantsch. Sco che nus vesain sutvart, datti però era vinavant discussiuns davart la pratica da las linguas ed i dependa ferm da las persunas e lur cumpetenzas linguisticas, co che las leschas vegnan la fin finala transponidas en la pratica.

8. La pratica da linguas en il nov parlament ed ils sentiments da discriminaziun

Per crear tut las novas basas legalas e per trair las emprimas decisiuns è vegnida installada l'onn 2013 ina suprastanza transitorica cun tut ils presidents communalas da las veglias vischnancas politicas. Quella organischa las elecziuns da la nova suprastanza, la constituziun dal parlament e la votaziun davart la Constituziun communal. La nova vischnanca Ilanz/Glion n'ha pli nagina radunanza communal che ha la funcziun sco legislativa. Lezza funcziun surpiglia il nov parlament e tar fatschentas pli impurtantas vegn decis a l'urna.

Il parlament cun ses 25 commembers entschaiva il matg 2013 cun sias emprimas sesidas e debattas. Entant che la suprastanza transitorica ha funcziunà or da motivs dad efficienza unicamain per tudestg, sa stentan divers parlamentararis da duvrar il rumantsch en il parlament. Era l'emprima presidenta dal parlament dat adatg da duvrar a moda paritetica il rumantsch ed il tudestg. Il diever da las duas linguas uffizialas en il parlament è in tema che cumpara er adina puspè en meta-discussiuns. En il parlament sent'ins fitg bain il grond squitsch da la lingua da prestige tudestg. Bain trais quarts da las parlamentarias e dals parlamentararis èn Rumantschs e tuttina vegnan 90% da las discussiuns manadas per tudestg. Las observaziuns en il parlament han mussà ch'el rumantsch vegn surtut

duvrà per bainvegnis ed engraziements; pli intensivias che las debattas vegnan e pli pauc rumantsch che vegn discurrì.

En il parlament communal sa reproduceschan musters sumegliants da la pratica da linguas ch'ins po observar en il Cussegl grond dal Grischun ed en il Cussegl naziunal ed il Cussegl dals Chantuns. Las linguas minoritaras vegnan surtut duvradas a l'entschatta ed a la fin da sesidas, debattas da cuntegn vegnan surtut manadas per tudestg. La pratica linguistica da gremis politics svizzers e grischuns sa reproducescha pia sin nivel communal.

Tar parlamentararis da lingua tudestga, ma era tar abitants da lingua tudestga aud'ins ina tema latentia ch'els vegnan discriminads en process politics, sch'els vegnan exclus da debattas che vegnan unicamain manadas per rumantsch. In'abitanta rumantscha da Glion descriva questa tema da discriminaziun suandantamain:

pil romantsch eis ei mo forsa ina discriminaziun emoziunala \ ni ch'ins sa gir .
oh uss tschontsch jeu halt tudestg . aber pil tudestg ei quella discriminaziun ei
bia pli virulenta en quei senn per el \ pervi da ch'el capescha gie buc (Intervista
dals 19-10-2012)

Tenor questa constataziun datti pia duas sorts da discriminaziun: ils Rumantschs sentan ina discriminaziun emoziunala. Quai vul dir ch'els ston adina s'adattar en gruppas u radunanzas, nua ch'igl ha era glied da lingua tudestga. Els ston discurrer ina lingua che n'als stat betg uschè ferm a cor sco il rumantsch. Per part provochescha quai in sentiment da distanza da chaussas che vegnan debattadas per tudestg. Ils Rumantschs na sa sentan betg uschè pertutgads e n'èn betg pronts da contribuir insatge a la discussiun en lingua tudestga. Quest'abitanta rumantscha ha explitgà plinavant ch'ella sa sentia dalunga pledentada, sch'ella vegnia adressada per rumantsch. Sch'ella survegnia percunter per exempel posta mo per tudestg, na saja quai betg il cas ed ella haja alura era l'impressiun ch'ella possa laschar far a tschels. Quai na vala però betg per tut ils Rumantschs; blers s'engaschan en la politica communal, chantunala e naziunala ed èn pronts da s'adattar a la pratica linguistica tudestga.

La discriminaziun da la vart dals germanofons para però er a differents pledaders da lingua rumantscha pli virulenta e cun quai era pli savens in motiv per conflicts. Tar quella sort da discriminaziun èn ils pledaders da lingua tudestga che na chapeschan betg rumantsch davairas exclus da debattas che vegnan manadas mo per rumantsch.

En la Constituziun dad Ilanz/Glion è plinavant vegnì fixà che nagin abitant possa vegnir exclus da la participaziun politica u dischavantagià pervi da sia lingua.

Art. 7 Lungatgs officials e da scola

2 Las autoritads communalas procuran che negin commember dad ina u l'otra cuminanza da lungatg hagi disavantatgs ni vegni sclaus d'ina participaziun politica muort il lungatg.

Il problem da quest paragraf è dentant, che en la pratica vul quai dir ch'ils Rumantschs, ch'èn senza excepziun perfetgamain bilings, discurren adina tudestg, per betg excluder ils pledaders da lingua tudestga da discussiuns e da la participaziun. Questa pratica da linguas maina però a la situaziun ch'il rumantsch svanescha quasi cumpletamain da debattas politicas u ch'el vegn mo pli duvrà per plets da bainvegner e d'engraziament.

Per garantir ina pratica bilingua, tar la quala mintgin discorra sia atgna lingua e chapescha la lingua da ses vischin, stuessan tut ils abitants dad ina vischnanca almain chapir las duas linguas uffizialas da quella. A Glion signifitgass quai che tut ils pledaders da lingua tudestga stuessan emprender tant rumantsch ch'els possian suandar senza problem ina discussiun politica.

Sche glied da lingua tudestga vegnida natiers vul emprender rumantsch, frunta ella però era sin difficultads. L'emprender da questa lingua minoritara è difficil, perquai ch'ils emprendiders ed ils scolasts han la medema lingua franca e midan en quella tar ils minimis problems da communicaziun. Plinavant duri fitg ditg, fin ch'insatgi vegn reconuschè dals Rumantschs sco pledader autentic da lur lingua.

9. Quant dastga il rumantsch custar e tge valur ha la plurilinguitad?

Debattas davart il diever da pliras linguas vegnan savens colliadas cun dumondas economicas. Ils adversaris dad instituziuns plurilinguas argumenteschan surtut cun ils custs da translaziun per bandischar ina pratica bilingua or dal mintgadi politic ed administrativ. La presidenta da l'organisaziun linguistica regionala constatescha il suandant:

gìee quei ei adina grondas empermischuns e lu la fin finala . ei renda buc \ .. far aunc biar romontsch \ . quei renda buc \ e lu damondani aunc dus treis romontchs e pi gini . ah tgei . quei stueis gie gnanc far buc \ .. e lu sedamondan ils tudestgs = per tgi fageins insumma quei / sch'ils romontchs vulan gnanc . lu scheinsa doch star ei \ (Intervista dals 19-10-2012)

Era divers Rumantschs èn da l'avis ch'ins na stoppia betg translatar tut per rumantsch. La LR cusseglia da duvrar il rumantsch en la vita politica da vischnancas cun duas linguas uffizialas a moda pragmatica. Tar ils protocols dal parlament vegn ussa resumada en rumantsch mintga tractanda,

entant che las debattas vegnan protocolladas mo per tudestg. Uschia cuntansch'ins ina pratica bilingua en documents scrits, senza stuair translatar tut ils texts a moda cumplessiva per rumantsch.

Ina pratica bilingua dad instituziuns politicas vegn savens percepida sco main effizienta, surtut en discurs da raziunalisaziun (Patten 2001). Sch'ina vischnanca è obligada da spargnar, vegnan translaziuns e lur custs dalunga mess en dumonda.

La plurilinguitad e surtut era la lingua rumantscha survegn en tscherts contexts però ina plivalur; il rumantsch daventa en il sector da turissem in factur che marchescha in product u ina regiun sco unica e dat uschia in'otra valur ad insatge ch'era regiuns monolinguas porschan. La lingua vegn en quellas situaziuns <commodifitgada> ed ils pledaders vegnan impurtants, perquai ch'els dattan autenticitad ad ina regiun e ses products (Pietikäinen 2013). Per pudair commodifitgar ina lingua dovri però era las resursas e las cumpetenzas linguisticas necessarias.

10. Difficultads da chattar persunal cun bunas cumpetenzas scrittas dal rumantsch

Vischnancas che han stabili il rumantsch sco lingua uffiziala (unica lingua uffiziala u lingua uffiziala sper il tudestg) han però problems da chattar persunal cun bunas cumpetenzas da rumantsch. Quests problems sa mussan surtut, sche las personas ston duvrar in vocabulari specific da l'administraziun publica. In politicher engaschè en il project da fusiun descriva questas cumpetenzas da rumantsch suandantamain:

sche nus discurren romantsch ensemen capins in l'auter.. forsa drovas tscheu e leu in expressiun tudestga ni ni englesa ozilgi .. schi va denton per contrahar per romantsch en ina debatta politica .. sch'i va per tschentar ina dumonda da baghiar per romantsch \sch'i va per interpretar ina lescha per romantsch [...] ei lu in tec in auter nivel che mo discuorrer \ e quei cretg jeu quei che bia glied .. äh forsa sutvalitescha in tec \ . quella discrepanza denter quels . che . senunnan romantschs e quels che san effecitvamein er [...] viver scriver . ed er se .. co duei jeu gir .. sedefender .. EN LUR lungatg mumma (Intervista dals 6-6-2012)

Or da questas explicaziuns vegni cler che blers politichers locals rumantschs n'èn betg disads da duvrar il rumantsch en lur mintgadi. Cun divers partenaris da discussiun dovran els per fatschentas politicas la lingua tudestga ed il vocabulari en quellas domenas als è pli current en lingua tudestga.

Cura ch'i va per cumpetenzas scrittas da rumantsch vegni anc pli difficil. Las vischnancas han difficultads da chattar glied che sa scriver bain rumantsch per las incumbensas da l'administraziun sco scriver protocols, leschas, decisiuns etc. En il cas dad Ilanz/Glion è tar la realisaziun da la

fusiun e la creaziun da tut las basas legalas vegnidas fatgas bleras translaziuns da translators externs, p. ex. da la LR. Era vischnancas che han fixà il rumantsch sco unica lingua uffiziala fan diever da translaziuns externas, sco che p. ex. il president da la vischnanca da Scuol nov-fusiunada raquinta a *La Quotidiana*:

«Quai è restà uschia er en il cumün fusiunà, en la constituziun avain nus fixà che la lingua uffiziala saja rumantsch ladin», di il capo *Christian Fanzun*, «a Scuol avain nus in post linguistic che translatescha tut las infurmaziuns e comunicaziuns en rumantsch.» Per part han ins fatg er a Scuol diever da la purschida da la LR e laschè translatar ina part dals texts, sco leschas, reglaments etc. a Cuir (Andry 2016).

Quest exempel da Scuol mussa che era vischnancas rumantschas scrivan lur documents originals per tudestg ed als laschan suenter translatar. Sco vis survert èsi extrem grev da chattar glied cun bunas cumpetenzas da scriver rumantsch. Che quellas cumpetenzas mancan, è ina consequenza da las linguas da scola: uffants che frequentan scolas rumantschas, han fin en la 6avla classa primara fitg bler rumantsch. En secundara han els mo pli ina part da l'instrucziun per rumantsch e durant l'emprendissadi è la pli gronda part da la furmaziun en tudestg. Als Rumantschs manca pia suenter l'exercizi da scriver ed er il vocabulari specific per lavurar en l'administraziun publica.

Per persunas cun bunas cumpetenzas da rumantsch èn administraziuns bi- u plurilinguas però ina schanza: ellas han tar candidaturas in cler avantatg per survegnir ina plazza. En la Lescha per la promoziun dal rumantsch dad Ilanz/Glion vegn fixà che persunas cun cumpetenzas en duas linguas vegnan preferidas visavi persunas monolinguas, sch'ellas han las autras cumpetenzas dumandadas.

II. Administraziun communal

Art. 2 Persunas emploiadas ed engaschaments

¹ La vischnaunca promova las enconuschientschas dil romantsch da siu personal.

² Cura ch'ei va per occupar plazzas tier la vischnaunca ei en cass da qualificaziuns egualas da preferir per regla quella candidata ni quei candidat che damogna omisdus lungatgs ufficials.

Quest paragraf è vegnì debattà intensivamain en il parlament communal dad Ilanz/Glion. Glied da lingua tudestga tema cun quest paragraf ch'ella vegnia esclusa da plazzas en l'administraziun publica, perquai ch'ella n'ha betg las cumpetenzas da lingua necessarias. Sco che nus avain vis survert, mancan però las persunas cun bunas cumpetenzas da rumantsch, uschia ch'en la pratica vegn la glied da lingua tudestga strusch esclusa da plazzas.

Questas debattas sa repetan era sin nivel chantunal e naziunal. La Confederaziun enconuscha per exempel quotas da represchentaziun da las cuminanzas linguisticas en l'administraziun federala che vegnan però mo per part accumulidas (Coray e. a. 2015).

11. Facit

Fusiuns communalas vegnan savens preschentadas sco fitg negativas per il rumantsch. La fusiun analisada mussa però ch'il rumantsch en l'administraziun publica è gia daditg ferm sut squitsch. Ed el resta sut squitsch era vinavant cun u senza fusiun. La fusiun dad Ilanz/Glion mussa però ch'ina tala fusiun è in motiv da reponderar la pratica da linguas e da regular pli cler la rolla da las linguas. Ils Rumantschs engaschads pretendan che la vischnanca daventia ina vischnanca unicamain rumantscha. Ma ina pratica exclusivamain rumantscha è oz strusch pli realisabla. Era vischnancas rumantschas na funcziuneschan per la pli gronda part betg exclusivamain per rumantsch. Ed era blers Rumantschs na sustegnan betg l'idea dad ina vischnanca unicamain rumantscha.

Quest artitgel mussa però era, tge che manca per pudair cuntanscher almain ina pratica linguistica cun duas linguas equivalentas: il tudestg ha blier dapli prestige, cumpetenzas scrittas en rumantsch mancan a divers emploiads da l'administraziun communal, a las autoritads ed als represchentants dal pievel. Quai è ina consequenza da la scolaziun mancanta en quella lingua sin il stgalim superiur ed en la scolaziun professiunala. Per ina pratica propi bilingua, tar la quala mintgin discorra sia lingua e chapescha l'auter, stuessan tut ils partecipads almain chapir rumantsch.

Fusiuns communalas mussan ch'ils medems discurs davart linguas e valurs da linguas pitschnas vegnan reproducids sin nivel naziunal, chantunal e local. En quests discurs vai era per la preschientscha e la visibilitad da la lingua pitschna. Linguas pitschnas pon vegnir commodifitgadas en quest process. Bunas cumpetenzas da rumantsch, surtut era cumpetenzas scrittas, han ina gronda valur per individis ed als dattan access a plazzas.

12. Bibliografia

Funtaunas da dretg

Constituziun federala da la Confederaziun svizra (1999)

Constituziun dal chantun Grischun (2003)

Lescha da linguas dal chantun Grischun (2006)

Botschaft der Regierung an den Grossen Rat – Sprachengesetz des Kantons Graubünden (2006)

Constituziun dalla Vischnaunca Ilanz/Glion (2013)

Lescha davart ils lungatgs officials dalla vischnaunca Ilanz/Glion (2015)

Lescha davart la promoziun dil lungatg romontsch dalla vischnaunca Ilanz/
Glion (2015)

Register da litteratura ed autras funtaunas

- ANDRY, FLURIN (2016). *Il rumantsch resta vinavant preschent*, en: *La Quotidiana*, 3-2-2016.
- ARQUINT, ROMEDI (1980). *Rapport dal parsura*, en: *AnSR* 83: 247-251.
- ARQUINT, ROMEDI (2014). *Plädoyer für eine gelebte Mehrsprachigkeit: die Sprachen im Räderwerk der Politik in der mehrsprachigen Schweiz und im europäischen Ausland*, Turitg, Verlag Neue Zürcher Zeitung.
- BOURDIEU, PIERRE (1977). The economics of linguistic exchanges, en: *Social Sciences Information*, nr. 16 (6): 645-68.
- CAMARTIN, ISO (1985). *Nichts als Worte?: ein Plädoyer für Kleinsprachen*, Turitg; Minca, Artemis.
- CAMERON, DEBORAH (2003). *Working with spoken discourse*. London [etc.]: Sage
- CORAY, RENATA (2004). *Die Transformation der Sprachenordnung und des nationalen Imaginären*, en: *Die Schweizer Sprachenvielfalt im öffentlichen Diskurs: eine sozial-historische Analyse der Transformationen der Sprachenordnung von 1848 bis 2000 = La diversité des langues en Suisse dans le débat public: une analyse socio-historique des transformations de l'ordre constitutionnel des langues de 1848 à 2000*, edì da Jean Widmer ed Eric Godel, 429-78. Transversales, vol. 8. Berna [etc.], P. Lang.
- CORAY, RENATA, EMILIENNE KOBELT, ROMAN ZWICKY, DANIEL KÜBLER, E ALEXANDRE DUCHÊNE, editurs (2015). *Mehrsprachigkeit verwalten?: Spannungsfeld Personalrekrutierung beim Bund*, Turitg, Seismo.
- DUCHÊNE, ALEXANDRE E HELLER, MONICA editurs (2012). *Language in late capitalism: pride and profit*, Routledge critical studies in multilingualism 1. New York, Routledge.
- GOBO, GIAMPIETRO (2008). *Doing Ethnography*, London, SAGE Publications Ltd.
- HELLER, MONICA (2002). *Eléments d'une sociolinguistique critique*, Paris, LAL, Didier.
- HELLER, MONICA (2010). *The Commodification of Language*, en: *Annual Review of Anthropology*, 39 (1): 101-14.
- PATTEN, ALAN (2001). *Political Theory and Language Policy*, en: *Political Theory* 29 (5): 691-715.
- PIETIKÄINEN, SARI (2013). *Heteroglossic Authenticity in Sámi Heritage Tourism*, en: *Multilingualism and the Periphery*, edì da Sari Pietikäinen e Helen Kelly-Holmes, Oxford, University Press, 75-94.
- RÜHLI, LUKAS (2012). *Gemeindeautonomie zwischen Illusion und Realität: Gemeindestrukturen und Gemeindestrukturpolitik der Kantone*, Kantonsmonitoring 4, Zürich, Avenir Suisse.
- TSCHUOR, GION (2011). «Wir laan ünsch sicher nit romanisiera», en: *Die Südostschweiz*, 21-6-2011.
- VILETTA, RUDOLF (1978). *Grundlagen des Sprachenrechts*, Turitg, Schulthess Polygraphischer Verlag.

